

Сенич Ю.Я.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА В УКРАЇНІ: ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. Процес правового регулювання в Україні має складнощі, зумовлені національно-культурними та регіональними відмінностями у сприйнятті права, його сутності, ключових цінностей та ролі в суспільстві. Це спричиняє зростання інтересу до антропологічних та етнокультурних аспектів права в українському правознавстві. Унікальність праворозуміння в різних культурних спільнотах України пояснює значення національно-культурних особливостей у формуванні професійного та наукового розуміння права. Виховані у певних культурних і мовних традиціях, громадяни України сприймають правову реальність крізь призму власних настанов і досвіду, що відрізняється від інших спільнот, що в свою чергу і обумовлює актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням праворозуміння в Україні присвячені численні праці українських та зарубіжних дослідників, які акцентують увагу на різних аспектах формування правової культури, соціальних чинниках та еволюції правової думки. Однак, особливий інтерес викликають дослідження, що стосуються праворозуміння в окремих регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Є два ключових теоретичних підходи до розуміння природи права. Деякі дослідники надають праворозумінню наукового змісту, визначаючи його як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на пізнання загальних закономірностей права, формування наукових знань і використання теорій у юридичній практиці

із застосуванням спеціальних методів. Інші ж дослідники вбачають у праворозумінні відповідь на запитання «що є право» і досліджують його сутність. Другий підхід є більш прийнятним, оскільки розглядає право як частину суспільного життя людини, а не лише як науковий процес.

Як вказує М. Кельман, сьогодні важливим є значне розширення філософсько-методологічних меж у розумінні права, яке сприймається не лише як соціальна регульовальна система, але і як культурний чинник та феномен сучасної цивілізації, що визначає соціокультурний контекст відповідних досліджень [1, с. 2]. У сучасному суспільстві, де культура стає домінантним елементом соціальної ідентичності, право виступає не тільки як інструмент порядку, але і як елемент соціокультурного коду, який містить в собі ціннісні установки, моральні орієнтири та ідеали справедливості. Ця зміна перспективи, яку відзначають дослідники, вказує на те, що розуміння сутності права все більше ґрунтується на філософсько-методологічному підході, що розглядає право як частину культурного надбання. Це відкриває можливості для більш глибокого і багатовимірного розуміння права, яке враховує не тільки правові норми, а й їхній вплив на колективну свідомість і національну ідентичність.

Розуміння сутності права як юридична концепція соціальної реальності спирається на уявлення про сенс людського життя та суспільства і певний тип філософської картини світу. Це смислова система, що відповідає на питання про сутність права, яке водно-

час є відповіддю на питання про його мету. Методологія права також залежить від праворозуміння, оскільки знання про сутність права включає і знання про метод його вивчення.

У правовому регулюванні суспільних відносин виділяють три основні соціальні групи: наукову спільноту, професійних юристів та звичайних громадян. Відповідно, існує три рівні розуміння сутності права залежно від рівня правової рефлексії: науково-теоретичне, професійно-практичне і повсякденне.

Конституційне праворозуміння, особливо в контексті сучасного українського права, є близьким до загальнотеоретичного і часто ґрунтується на природноправових уявленнях. Конституціоналісти зосереджуються на правах і свободах громадян, їхніх гарантіях та інституційних формах захисту. Ставлення людей до права, його осмислення і оцінка визначаються не тільки і навіть не стільки науковими міркуваннями, скільки ціннісними установками і уявленнями. Адже ще з часів античності відомо, що право є не лише наукою, а й мистецтвом, воно ґрунтується не тільки на знанні, а й на певних цінностях – справедливості, свободі, рівності тощо [2].

Ефективність правового регулювання залежить від розуміння сутності права професійних юристів, яке формується як результат інтелектуальної діяльності, спрямованої на осмислення ролі права в суспільстві. Професійне розуміння права має певні риси, такі як формалізм, тенденція до отождолення права і закону, ситуативний підхід.

У рамках історії політичних та правових учень виділяють різні типи праворозуміння, зокрема природне право, позитивістське розуміння, історичну, психологічну, нормативістську, соціологічну та марксистську теорії права. Ці підходи становлять класичний етап розвитку правової думки і слугують основою для сучасних теорій та концепцій праворозуміння.

Процес розуміння права має низку специфічних особливостей. На початковому етапі виникає сумнів щодо достовірності загальноприйнятих уявлень про право. На цій ста-

дії інтуїтивно формується первісна структура правових понять і образів, що залежать від особистих якостей дослідника, панівних у суспільстві правових ідеалів, історичних умов і належності до певної наукової школи. Вчені-юристи створюють концепції праворозуміння, які є своєрідними поясненнями буденної правосвідомості, використовуючи теоретичні ідеалізації та логічні конструкції.

У своїй авторській дефініції «позитивного права» Р. Луцький акцентує увагу на багатогранних соціокультурних основах суспільного життя, які базуються на цілісній нормативній системі соціального регулювання. Дослідник підкреслює необхідність відмови від розгляду позитивного права як інструменту диктаторського впливу держави на особистість, що було характерним для радянської епохи, і наголошує на важливості забезпечення цього права ціннісною основою, закріпленою в природно-правових доктринах та сучасному міжнародному і європейському праві. У такій інтерпретації позитивне право, поєднане з природним правом, виступає як засіб, що сприяє розвитку суспільства і державності. Крім того, Луцький застерігає, що якщо позитивне право не відображатиме соціокультурні аспекти розвитку держави, його ефективна реалізація буде малоімовірною, а зусилля державних органів, включно з примусовими заходами, не зможуть запобігти порушенню норм, що перетворює таке право на «мертву букву закону» [3, с. 2].

Плюралізм у праворозумінні є нормою для юридичної науки і протистоїть монізму, який прагне пояснити розмаїття світу, спираючись на єдине начало. Плюралізм передбачає наявність різних соціокультурних світів та історичних типів. Різноманітність правових культур та особливості історичних і правових традицій унеможливають виключення плюралізму в праворозумінні. Як і в інших соціальних науках, у юриспруденції плюралізм зумовлений унікальністю соціокультурних та історичних правових явищ. Право, як соціальне явище, змінюється з плином часу, є ситуативним і кон-

текстуально залежним. Ще на початку минулого століття відомий вітчизняний теоретик права і соціолог Б.О. Кістяківський писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як в науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну [2].

Юридичне пізнання працює з реальністю, яка змінюється з часом, унікальними історичними подіями. Постійна мінливість правового середовища, зміна обставин, динаміка реформ спричиняють наявність елементів релятивізму в юридичному знанні. Це обґрунтовує можливість співіснування різних концепцій праворозуміння, заснованих на принципі взаємодоповнюваності та терпимості до плюралізму. Протилежністю цьому є догматизм, що підкреслює стійкість і незмінність наукових висновків.

Вплив соціокультурного середовища обумовлює наукове та професійне мислення юристів, змушуючи їх інтерпретувати нову інформацію з урахуванням попередніх уявлень. Неможливо повністю звільнитися від цього впливу, адже навіть інтерпретація власного життєвого досвіду підпорядкована структурам свідомості та культурним нормам, притаманним суспільству, до якого належить людина.

Європоцентричне розуміння права поступово втрачає вплив, і навіть серед міжнародних правознавців визнається розмаїття правових культур і способів праворозуміння. Це відображає тенденцію до переосмислення універсалізму та євроцентризму в гуманітарних науках у світлі сучасних концепцій наукової раціональності. Оскільки розуміння сутності права залежить від прийняття або відторгнення явищ зовнішнього світу через особистісні смисли, національна правова культура кожного суспільства стає важливим контекстом для інтерпретації права.

Українські особливості розуміння сутності права знаходять відображення в герменевтичних, феноменологічних і комунікатив-

них концепціях права, які підкреслюють, що право є результатом національної історії та культурно-історичної творчості народу. Особливо результативними для розуміння різних аспектів права стали інструментальні підходи однієї з найоригінальніших філософських шкіл XX століття – феноменології, а також її глибше розвиненої гілки – герменевтики [2]. У цьому контексті право розглядається не як незмінний, універсальний кодекс, а як результат творчої взаємодії, де особливе місце займають культурні коди, ментальні особливості, а також регіональні особливості країни.

Такий підхід до розуміння сутності права підкреслює значення інтерпретації права з урахуванням національного досвіду, що включає юридичні, соціальні та етичні компоненти. Право стає не просто системою формальних правил, але виразом спільної волі та культурної ідентичності народу. Таким чином, українська правова традиція включає елементи нормативного плюралізму, де різні правові системи та традиції співіснують та взаємодіють одна з одною, підкреслюючи важливість не тільки писаного права, але й моральних та звичаєвих норм.

В українському праворозумінні відсутнє суворе отождіння права із законом. Право сприймається як простір для реалізації свободи. Закон розглядається не лише як формальний інструмент для наведення порядку, а злочин – як порушення етичних норм, а не просто формальних приписів. Ієрархія цінностей у праворозумінні в Україні формується під впливом етики, світогляду та національно-культурних архетипів, що підтримують ідеї автономії особистості, моральності та поваги до прав людини.

Україна відзначається значною регіональною різноманітністю, що виявляється у специфічних підходах до розуміння сутності права на заході, сході, півночі та півдні країни. На заході України, де значний вплив мали європейські правові традиції, громадяни здебільшого мають глибоке розуміння ролі права в суспільстві, що обумовлює більшу увагу до

правових норм і захисту прав людини. Натомість у східних регіонах, де довгий час домінувала радянська правова модель, розуміння сутності права залишається більш орієнтованим на нормативність і вертикальну систему підпорядкування, де держава є головним суб'єктом права.

Регіональні відмінності також впливають на сприйняття правової системи в контексті громадянського суспільства. Так, у південних та східних областях громадяни іноді більше довіряють неформальним механізмам вирішення конфліктів і сприймають судову систему як занадто формалізовану, що зменшує ефективність реалізації законів. У той же час на заході та у великих містах, таких як Київ, спостерігається вищий рівень довіри до судової системи і правозастосування, а також активніша підтримка реформ у сфері правосуддя.

Наприклад: західні регіони, зокрема Галичина, мають сильні європейські правові традиції. Тут громадяни часто надають перевагу правам людини та поважають правові процедури. Європейські впливи сформували більш демократичне та відкритіше до змін ставлення до права.

Східні регіони, що перебували під впливом радянської правової традиції, мають більш нормативістський підхід. Держава сприймається як головний гарант правопорядку, а закон – як основний інструмент регулювання суспільних відносин.

Південь України характеризується меншою довірою до формальних правових інститутів та більшим акцентом на неформальні

способи вирішення конфліктів.

Північні регіони демонструють більш збалансований підхід, поєднуючи елементи різних правових традицій.

Висновки. Національно-культурні та регіональні особливості розуміння права в Україні стають дедалі важливішими в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій. Ідеологія глобалізму, разом із концепціями прав людини та правової держави, сприяє формуванню єдиної політико-правової моделі, що веде до уніфікації правових систем на глобальному рівні. Однак ця уніфікація часто призводить до віддалення правової системи від національно-культурних основ, що є важливими для її легітимності. Глобальний універсалізм ідеологізує права людини, підпорядковуючи їх загальним принципам, які іноді можуть ігнорувати національну специфіку та етнокультурну ідентичність.

Універсалістське розуміння права, яке виросло на основі еволюційних соціальних теорій Нового часу, знайшло своє продовження в концепціях постіндустріального та відкритого суспільства, глобалізації та уніполлярності. Проте критики глобалізації вказують на те, що втрата етнокультурних основ, зокрема правових традицій, може спричинити морально-етичну деградацію суспільства, кризу родинних цінностей та загальну недовіру до влади. Цей процес може призвести до кризи праворозуміння та правосвідомості, що вказує на необхідність збереження національно-культурних основ правової системи для гармонійного розвитку суспільства в умовах глобальних змін.

Анотація

Метою роботи є виявити й теоретично обґрунтувати національно-культурні та регіональні чинники праворозуміння в Україні, показати, як соціокультурні, історичні та етнічні особливості формують сприйняття права і правову свідомість у різних регіонах, а також оцінити їхній вплив на ефективність правового регулювання та довіру до інституцій. Методика ґрунтується на комплексному аналізі та систематизації науково-теоретичних праць, що забезпечило формулювання виважених висновків і розроблення практичних рекомендацій. У дослідженні виокремлено ключові чинники праворозуміння (національно-культурні коди, історична пам'ять, мова, рівень урбанізації, довіра до інституцій), підтверджено три рівні його формування (науковий,

професійний, повсякденний) та їх взаємодію; запропоновано типологію регіональних моделей (Захід – ціннісно-орієнтована процедурність, Схід – державоцентричний нормативізм, Південь – опора на неформальні практики, Північ – змішана збалансована модель); виявлено позитивний зв'язок між довірою до судів і використанням формальних механізмів захисту прав; обґрунтовано, що культурні відмінності визначально впливають на ефективність правового регулювання, отже універсальні норми потребують культурно чутливої імплементації. Наукова новизна полягає в авторській типології регіональних моделей розуміння сутності права в Україні (Захід, Схід, Південь, Північ), побудові інтегрованої моделі впливу національно-культурних, історичних та мовних чинників на сприйняття права, довіру до інституцій і фактичну реалізацію прав, а також у формулюванні операційних критеріїв «культурно чутливої» імплементації норм і практичних орієнтирів для правотворчості, правозастосування та правової освіти. Практична значимість дослідження дає інструменти для культурно чутливої правотворчості та правозастосування в Україні: дозволяє адаптувати тексти законів, процедури й офіційні роз'яснення до регіональних моделей праворозуміння, налаштовувати роботу судів, органів влади та місцевого самоврядування з урахуванням соціокультурних чинників.

Ключові слова: розуміння права, правове регулювання, правова культура, національна ідентичність, праворозуміння, антопологія, моральні орієнтири, соціокультурне середовище.

Senych Yu.Ia. Anthropology of law in Ukraine: the influence of socio-cultural codes on legal regulation

Summary

The aim of the work is to identify and theoretically substantiate the national-cultural and regional factors of legal understanding in Ukraine, to show how socio-cultural, historical and ethnic features shape the perception of law and legal consciousness in different regions, as well as to assess their impact on the effectiveness of legal regulation and trust in institutions. Methodology is based on a comprehensive analysis and systematization of scientific and theoretical works, which ensured the formulation of balanced conclusions and the development of practical recommendations. The study identifies key factors of legal understanding (national-cultural codes, historical memory, language, level of urbanization, trust in institutions), confirms three levels of its formation (scientific, professional, everyday) and their interaction; a typology of regional models is proposed (West – value-oriented proceduralism, East – state-centric normativity, South – reliance on informal practices, North – mixed balanced model); a positive relationship was found between trust in the courts and the use of formal mechanisms for the protection of rights; it was substantiated that cultural differences have a decisive influence on the effectiveness of legal regulation, therefore universal norms require culturally sensitive implementation. Originality consists in the author's typology of regional models of understanding the essence of law in Ukraine (West, East, South, North), the construction of an integrated model of the influence of national-cultural, historical and linguistic factors on the perception of law, trust in institutions and the actual implementation of rights, as well as in the formulation of operational criteria for «culturally sensitive» implementation of norms and practical guidelines for lawmaking, law enforcement and legal education. Practical significance the study provides tools for culturally sensitive lawmaking and law enforcement in Ukraine: it allows adapting the texts of laws, procedures and official explanations to regional models of legal understanding, adjusting the work of courts, authorities and local self-government taking into account socio-cultural factors.

Key words: understanding of law, legal regulation, legal culture, national identity, legal understanding, anthropology, moral guidelines, socio-cultural environment.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. К., 2013. 42 с.
2. Козюбра М. Праворозуміння: плюралізм підходів і єдність поняття. Чи можливо це?. Національний й університет «Києво - Могилянська академія». URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/api/core/bitstreams//content>.
3. Луцький Р. П. Теоретико-правові засади формування та розвитку сучасного позитивного права : дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.12. К., 2017. 490 с.
4. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.